
ELS GRAVATS DE LA *HISTORIA DE CATALUÑA Y DE LA CORONA DE ARAGÓN* DE VÍCTOR BALAGUER

FRANCESC FONTBONA
(Biblioteca de Catalunya)

VÍCTOR Balaguer i Cirera (Barcelona 1824-Madrid 1901), home del Romanticisme, escriptor, historiador i ministre, i un dels principals puntals de la Renaixença catalana, abordà una ambiciosa *Historia de Cataluña y de la corona de Aragón*, que es publicà entre el 1860 i el 1863, i que tindria cinc volums impresos d'unes vuit-centes pàgines, més o menys, cada un¹.

Per la personalitat del seu autor i l'envergadura de l'obra, aquesta esdevingué un element emblemàtic en el context de l'aparició del catalanisme cultural i polític, bé que l'obra es publicà en llengua castellana ja que en aquells anys del segle XIX l'idioma català encara no havia recuperat la presència normal en l'àmbit culte i oficial, que havia anat perdent al llarg del segle XVIII, amb la fortíssima centralització espanyola introduïda per la dinastia borbònica. Aquesta marginació de la llengua catalana no sols perdurava el segle XIX sinó que encara s'intensificava més, amb mesures públiques com la imposició del castellà com a única llengua de l'Estat en l'ensenyament primari, amb la Llei Moyano el 1857 (articles 2, 14, 15, 68), o en els documents notariais, amb la llei del Notariat el 1862 (article 25), per esmentar-ne només dues de ben significatives. Amb anterioritat a aquestes

1. Hi ha una referència a aquesta obra a la monografia de Palomas i Moncholí 2004, 257-261. Recentment ha abordat l'anàlisi parcial de l'obra i la seva il·lustració Bragulat 2010, 234-237.

lleis els nens a les escoles eren escolaritzats lògicament en l'idioma del país, el català, i els testaments –per exemple– eren redactats també en aquest idioma, com era natural a Catalunya; a partir d'aleshores això quedà dràsticament estroncat i el català va anar essent paulatinament arraconat a l'àmbit purament privat, domèstic, d'on no començà a sortir-ne fins les acaballes el segle XIX.

Per això no és gens rar que un llibre d'història tan directament vinculat a la personalitat catalana no aparegués en català en aquella època. Anys després un llibre d'aquelles característiques hauria estat de nou habitual que es publicués en català, però a començament del decenni dels seixanta encara no era així. Precisament la Renaixença, de la que Balaguer fou representant destacat, era un moviment que pretenia entre altres objectius retornar el català –que tanmateix no havia deixat mai de ser el vehicle principal de comunicació oral a Catalunya i altres territoris de parla catalana– a la posició central en la societat que li corresponia.

No era el positivisme encara la virtut més valorada en aquell tipus d'historiografia, sinó una mitificació idealitzada dels fets i actituds històrics, que sovint eren directament llegendes més que fets testimoniats pels documents, i per això els gravats es basaven majoritàriament en pintures d'història realitzades per pintors contemporanis de l'autor, o bé amb dibuixos fets expressament per altres artistes.

La il·lustració d'aquesta obra magna de Víctor Balaguer, paradigma de la historiografia romàntica, fou editada per Salvador Manero a Barcelona, i va ser exclusivament calcogràfica, gravada a l'acer. La realització de les seves làmines s'encomanà bàsicament al principal gravador en metall actiu aleshores a Barcelona, que era Antoni Roca, però amb la participació menor també d'altres calcògrafs catalans destacats de l'època com Joaquim Furnó, Josep Nicolau o Àngel Fatjó, com es detallarà més endavant.

Des dels anys quaranta del segle XIX s'exposaven a Barcelona amb certa freqüència composicions de tema històric –seguint la moda romàntica internacional–, i entre aquestes pintures destacaven aquelles que se centraven en la història de Catalunya, especialment la medieval, sens dubte objecte de culte per part del nou nacionalisme romàntic català que s'estava generant aleshores, i que donà cos a l'esmentat moviment de la Renaixença, que es proposava retrobar les arrels històriques i culturals de Catalunya, després d'una llarga etapa de uniformització il·lustrada, i que no va ser doncs només literari, com sovint es creu, sinó global, i per tant també artístic.

Diverses d'aquestes pintures d'història creades i difoses aquells anys varen ser «recicladess» per Víctor Balaguer en forma de gravats per a il·lustrar

la seva obra magna, i altres varen ser fabricades expressament per il·lustradors especialitzats que feren composicions del mateix estil, que també s'enviaven als gravadors per a que les transformessin en matrius per estampar.

En aquella època les diferents tècniques de gravat encara estratificaven els productes editorials per categories: els llibres de cost més assequible quan s'il·lustraven era utilitzant la xilografia, i els que pretenien un nivell més selecte empraven la calcografia, tècnica més refinada i més complexa d'elaboració i també d'estampació. Això no vol dir que aquests darrers de vegades no complementessin les seves estampes en metall amb vinyetes en fusta, que sovint s'intercalaven a la caixa tipogràfica combinades amb el mateix text. En el cas d'aquesta obra de Victor Balaguer, però, totes les il·lustracions foren realitzades a l'acer, tècnica que pròpiament era al coure acerat, típica pels bitllets de banc, i que ben entrat el segle XIX anà desplaçant el suport típic de coure sol en les estampes calcogràfiques, sobretot en les vinculades al món editorial.

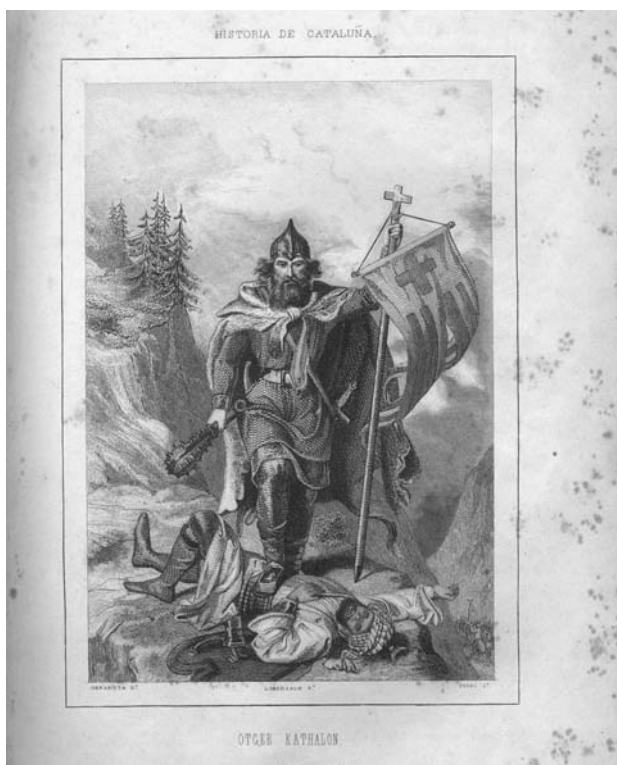
Si repassem la nòmina d'autors d'aquelles composicions ens sortiran uns quants noms de la plana major de la pintura romàntica catalana, començant per aquells que, pensionats –o visitants pel seu compte– a la Roma que encara aleshores era la meca de tot l'art mundial, passat i present, importaren al país un ressò directe del Purisme o Natzenisme germano-italià que aleshores dominava el panorama artístic romà.

Al marge del frontis de l'obra, realitzat expressament pel dibuixant Vicente Urrabieta i el gravador Roca, que contenia una al·legoria del temps i la història, en primer pla, i que deixen al fons una munió de personatges d'èpoques diverses, representatius de les diferents etapes de la història de Catalunya, nombrosos episodis concrets foren seleccionats per generar il·lustracions al·lusives.

1. CLAUDI LORENZALE

Dels il·lustradors d'aquella obra de Victor Balaguer el més destacat va ser Claudi Lorenzale Sagrañes (Barcelona, 1815-1889), segurament el més representatiu d'aquells pintors puristes catalans, no per ser el millor sinó pel fet d'esdevenir després de la seva estada a Roma, professor de colorit i composició de l'escola oficial de Belles Arts –la Llotja– de Barcelona, i haver-hi imposat, juntament amb Pau Milà i Fontanals, el purisme natzenista com estil pictòric «oficial» a la Catalunya del seu temps.

Ell és l'autor de diverses composicions originals del llibre. Al retrat imaginari d'Otger Cathaló, heroi llegendari dels orígens de Catalunya², el gravat, de Furnó, es basa en un dibuix d'Urrabieta que tradueix l'original de Lorenzale. Aquest era un oli, aleshores propietat de l'escriptor i periodista Joan Mañé i Flaquer, i que ara és a la col·lecció de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. L'estendard que Lorenzale posa en mans de l'heroi – que de ser un personatge real hauria viscut al segle VIII–, amb la creu de Sant Jordi i les quatre barres, és un anacronisme flagrant, ja que a l'època que es pretén representar aquests elements heràldics encara no tenien res a veure amb Catalunya, que no existia com a tal, ni tan sols amb el comtat de Barcelona.

Joaquim Furnó: *Otger Cathaló*, estampa calcogràfica sobre un dibuix de Vicente Urrabieta, basat en una pintura a l'oli de Claudi Lorenzale (Balaguer 1860, I, 184-185).

2. Balaguer 1860, I, 184-185.

Claudi Lorenzale: *Otger Cathaló*, pintura a l'oli. Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat.
(L'estampa aparegué a Balaguer 1860, I, 184-185).

També Lorenzale és l'autor d'una composició molt més complexa sobre el casament de Ramon Berenguer IV amb Peronella d'Aragó, l'enllaç que uní el comtat de Barcelona amb el regne aragonès³. Roca gravà aquella pintura partint d'un dibuix de Rigalt⁴ que reproduïa l'oli original, aleshores en propietat d'Ignasi Fontrodona, i que havent passat per altres col·leccions, com la de Policarp Pascual, actualment es una peça emblemàtica de la societat aragonesa Aguas de Barbastro.

L'altra obra de Lorenzale estampada aquí, la que representa Pere el Gran ratificant el privilegi *Recognoverunt proceres* als barcelonins, fou gravada per Furnó i inclosa al volum II de l'obra⁵. La pintura original, a diferència de les altres dues, no està actualment localitzada.

3. Balaguer 1860, I, 698-699.

4. El Rigalt que en aquesta obra apareix sempre sense nom de fonts ha de referir-se a Agustí Rigalt Cortiella, ja que el seu pare, Lluís Rigalt Farriols, era pràcticament només paisatgista, i a més l'oli signat Rigalt que fou gravat per al llibre, que més endavant s'esmentarà, és segur que era d'Agustí.

5. Balaguer 1861, II, 580-581.

2. JOSEP MIRABENT

El pintor Josep Mirabent i Gatell (Barcelona, 1831-1899), sitgetà de família i més conegut per les seves magnífiques pintures de flors i de fruites, als seus inicis conreà també la pintura d'història medieval en la línia purista. Uns almogàvers seus –dels que ara no es coneix la localització de l'obra original– foren inclosos en el llibre estudiat de Victor Balaguer, gravats per Roca sobre dibuix d'Eusebi Planas⁶, el mateix dibuixant que anys després seria un dels grans representants de la il·lustració literària catalana.

En un altre volum també trobarem reproduïda calcogràficament una altra pintura de Mirabent –igualment en parador desconegut a dia d'avui– sobre un sometén a Barcelona en època de Joan II, gravat per Roca a través d'un dibuix d'Urrabieta⁷. Es tracta en certa manera d'un altre anacronisme romàntic, ja que el sometén és una institució especialment d'època moderna, que a l'Edat Mitjana tenia encara una vida molt menys rellevant que en segles successius.

3. MARIÀ FORTUNY

El que havia de ser anys a venir el pintor català més internacional del segle XIX, Marià Fortuny i Marsal (Reus, 1838-Roma, 1874), es formà a Llotja en l'estela dels natzarenistes, i en la seva joventut pintà alguns quadres d'història d'un estil suau i apagat de tons ben diferents dels que anys després el farien triomfar arreu.

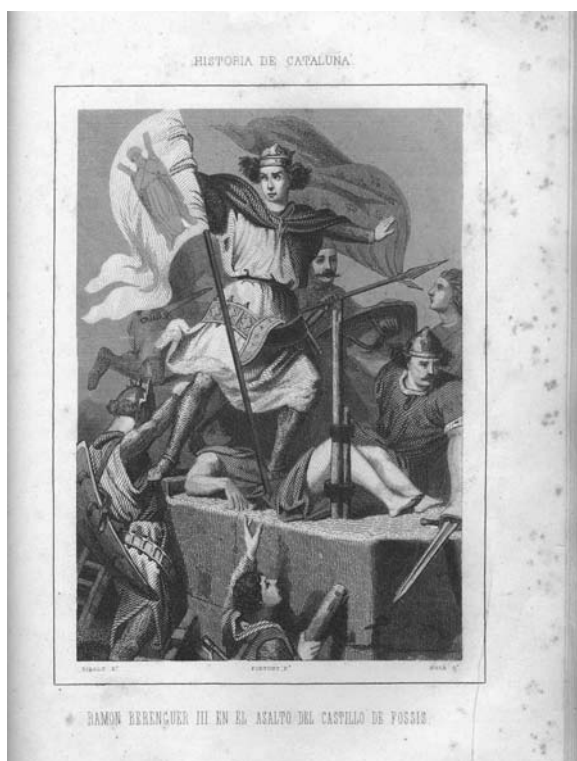
Fortuny només tindria aquells primers anys assimilables al Romanticisme pictòric preponderant a Catalunya, ja que després s'orientaria cap a una pintura intensament lluminosa i colorista, més basada en la lliçó del natural. El seu oli *Ramon Berenguer III en l'assalt al castell de Fòs* (1856-57), gràcies al qual guanyà l'oposició per obtenir la pensió a Roma donada per la Diputació –ara al Palau de la Generalitat de Catalunya per dipòsit de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi–, fou utilitzat com il·lustració del llibre que ens ocupa mitjançant un dibuix de Rigalt, gravat per Roca⁸,

6. Balaguer 1860, I, 732-733.

7. Balaguer 1862, III, 588-589.

8. Balaguer 1860, I, 642-643.

dibuix que és a la Unitat Gràfica de la Biblioteca de Catalunya⁹, on arribà amb el fons del gravador Furnó, hereu de Roca.

Antoni Roca: *Ramon Berenguer III en l'assalt al Castell de Fòs*, estampa calcogràfica sobre un dibuix d'Agustí Rigalt, basat en una pintura a l'oli de Marià Fortuny (Balaguer 1860, I, 642-643).

Hi ha diversos altres dibuixos originals per a l'obra de Victor Balaguer que es conserven a la Biblioteca de Catalunya, i com es veurà són uns quants. Tots ells procedeixen d'aquest fons Furnó, que hi entrà el 1918, després de la mort del gravador¹⁰.

Fortuny, en aquesta etapa seva juvenil romàntica, va representar també els almogàvers incendiant les naus de Carles d'Anjou. És una pintura sobre

9. RE.: 7735 vi.

10. Vegeu M[asso] T[orrents] 1920, 259-260.

paper que pertanyia al seu mestre Claudi Lorenzale i que va estar a la família dels hereus d'aquest, els Rogent, fins que fou venuda a un particular a les acaballes del segle xx. Finalment fou adquirida per l'estat espanyol, que l'assignà al Museo del Prado, on es conserva. Gravada per Antoni Roca, sobre dibuix de Padró, la composició fou triada també per a esdevenir una il·lustració del segon volum de la magna història de Victor Balaguer¹¹.

4. ALTRES PINTORS D'AQUESTA OBRA

La generació romàntica catalana acull altres pintors menys visibles al seu moment però també de vàlua notable. Josep Puiggarí Llobet (Barcelona, 1821-1903), un dels grans erudits d'art del segle xix que alhora era artista plàstic, pintà un Sant Ramon de Penyafort amonestant el rei Jaume I i Teresa Vidaure pels seus amors adulterins, obra que el mateix Puiggarí passà a dibuix per a que el gravés l'esmentat Joaquim Furnó¹². La pintura ara no se sap on és, però el dibuix original que se'n va fer és també a la Unitat Gràfica de la Biblioteca de Catalunya¹³.

Eduard Grenzner (Barcelona, 1830-1908), un altre deixeble de Lorenzale a Llotja, més conegut ara com a retratista i com a viatger per terres exòtiques, representà el jurament de Guifré el Pilós sobre el cadàver del seu pare¹⁴, pintura que Furnó convertí en gravat a través d'un dibuix d'Eusebi Planas. El quadre original, rematat de mig punt, com era freqüent aleshores, no es coneix on para.

Un altre pintor notable, d'estil sovint medievalitzant, deixeble del teòric i pintor purista Pau Milà i Fontanals, que tanta influència va tenir en el món de les arts plàstiques del Romanticisme català, era Bartomeu Ribó Terriz (Madrid, 1835-1902). Aquí representà l'episodi de Pere el Gran al coll de Panissars, que gravà Antoni Roca sobre dibuix d'Antoni Caba¹⁵. L'oli original tampoc estava localitzat, fins que molt recentment ha aparegut al catàleg de la subhasta d'Ansorena, a Madrid, del Febrer del 2011¹⁶ i adquirit per la

11. Balaguer 1861, II, 544-545. (Segons la pauta de col·locació de les làmines, on s'informa de la pertinença de l'obra a Lorenzale, l'estampa hauria d'anar a la pàg. 553).

12. Balaguer 1861, II, 398.

13. RE.: 7733-I (xxvi).

14. Balaguer 1860, I, 278-279.

15. Balaguer 1861, II, 652-653.

16. Es el lot 96 del catàleg 319 d'Ansorena, on l'escena apareix ubicada amb la denominació errònia però freqüent del *collado de las Panizas*, en lloc de Panissars.

Josep Puiggarí: *Sant Ramon de Penyafort reprenent Jaume I i Teresa Vidaure pels seus amors*, dibuix a la mina de plom i aiguada. Barcelona, Unitat Gràfica de la Biblioteca de Catalunya. (L'estampa aparegué a Balaguer 1861, II, 398).

Generalitat ha passat a incorporar-se al Museu d'Història de Catalunya. El dibuix en el que es basà Roca per gravar aquesta composició és dels que ingressaren a la Biblioteca de Catalunya amb el llegat Furnó¹⁷.

Agustí Rigalt Cortiella (Barcelona, 1840-1899), fill del gran paisatgista Lluís Rigalt Farriols, recreà l'escena d'Ausiàs Marc llegint els seus poemes al príncep de Viana¹⁸, que gravà també Antoni Roca. L'oli original pertanyia precisament a la col·lecció del mateix Victor Balaguer, i es conserva encara al museu que aquest va promoure a Vilanova i la Geltrú, i que porta el seu nom. Tot i ser obra d'un artista més jove que els romàntics catalans més característics, la factura de la seva pintura esmentada és encara molt propera a la dels pintors puristes anteriors.

17. RE.: 7892 xxiv.

18. Balaguer 1862, III, 576-577.

5. IL·LUSTRADORS

Molts temes històrics, quan la vasta obra de Balaguer es va plantejar, no tenien cap pintura dedicada, i en alguns casos que sí que hi havia pintures sobre temes que valien per il·lustrar el llibre, no sabem per què, no varen ser-hi convertits en il·lustracions. El cas és que diverses il·lustracions de l'àmplia obra de Victor Balaguer que ens ocupa foren encarregades directament a il·lustradors, una especialitat artística aleshores molt activa al món editorial.

Vicente Urrabieta Ortiz (Bilbao, 1813-París, 1879), un clàssic de la il·lustració romàntica a l'estat espanyol i molt actiu també a Catalunya, va ser el més present a la *Història de Catalunya...* de Balaguer¹⁹. Hi imaginà una gran quantitat d'escenes: una batalla de Muret²⁰, l'enterrament dels Montcades²¹, l'infant Frederic i Roger de Llúria davant del Papa²², la presó de Berenguer de Rocafort²³, Jaume el Just lliurant l'estendard al seu fill²⁴, Pere el Cerimoniós estripant amb un punyal els privilegis de la Unió²⁵ – dibuix a la Biblioteca de Catalunya²⁶–, la mort del conseller Desvalls a la batalla de Sant Luri²⁷, Alfons el Magnànim i Lucrezia d'Alangno²⁸, Cristòfor Colom presentant-se als Reis Catòlics²⁹, el cap de Vicent Peris presentat al poble³⁰, el combat naval de Lepant³¹, la mort de l'agutzil Montredon³², una sessió de la vintiquatrena de guerra durant el setge de Barcelona³³, i la destrucció i incendi de Montserrat pels francesos³⁴, tots gravats per Roca.

19. Hi ha qui atribueix els dibuixos d'Urrabieta d'aquesta obra de Victor Balaguer a un dels fills de Vicente, Samuel Urrabieta Vierge, cosa impossible ja que aquest va néixer el 1854, segons Casado Cimiano 2006, 207, que precisament és un dels que atribueix els dibuixos en qüestió a Samuel, potser fent cas del Diccionari Ràfols.

20. Balaguer 1861, II, 168-169.

21. Balaguer 1861, II, 244-245.

22. Balaguer 1862, III, 14-15.

23. Balaguer 1862, III, 82-83.

24. Balaguer 1862, III, 108-109.

25. Balaguer 1862, III, 204-205.

26. RE.: 7735 ix.

27. Balaguer 1862, III, 324-325.

28. Balaguer 1862, III, 552-553. Aquí al rei l'anomenen Alfons el Savi.

29. Balaguer 1862, III, 662-663.

30. Balaguer 1863, IV, 60-61.

31. Balaguer 1863, IV, 128-129.

32. Balaguer 1863, IV, 342-343.

33. Balaguer 1863, V, 216-217.

34. Balaguer 1863, V, 510-511.

Vicente Urrabieta: *Execucions en temps de Carlos de España*, dibuix a la mina de plom i aiguada. Barcelona, Unitat Gràfica de la Biblioteca de Catalunya. (L'estampa aparegué a Balaguer 1863, V, 574-575).

També d'Urrabieta, però gravats per Furnó, són Jaume el Conqueridor lliurant l'espasa al seu fill³⁵, l'episodi del guant de Corradino³⁶ i l'emperatriu Isabel Cristina embarcant-se a Barcelona cap Alemanya³⁷. Altres il·lustracions de Vicente Urrabieta, sobre el bei de Tunis davant Carles V a Barcelona³⁸, la que representa Pau Claris³⁹, Rocaguinarda i els seus bandolers⁴⁰, el jurament dels capitans barcelonins el 1713⁴¹, el general Bellver i Balaguer⁴², o

35. Balaguer 1861, II, 480-481.

36. Balaguer 1861, II, 522-523.

37. Balaguer 1863, V, 180-181.

38. Balaguer 1863, IV, 14-15.

39. Balaguer 1863, IV, 444-445.

40. Balaguer 1863, IV, 255.

41. Balaguer 1863, V, 192-193.

42. Balaguer 1863, V, 259.

les execucions en temps de Carlos de España⁴³, les va gravar Josep Nicolau; el dibuix d'aquesta darrera és a la Biblioteca de Catalunya⁴⁴. I Àngel Fatjó va gravar la de Prim als Castillejos del mateix Urrabieta⁴⁵.

L'esmentat Josep Puiggarí i Llobet creà un combat naval del segle XIV que gravà Furnó⁴⁶, i copià una pintura antiga sobre Sant Vicent Ferrer reconciliant bàndols enfrontats⁴⁷, que gravà Roca.

El dibuixant que signa només amb el cognom Rigalt, que crec que ha de ser el també esmentat Agustí Rigalt Cortiella, a més de passar de pintura a dibuix diverses composicions coetànies per a que fossin gravades, també va dibuixar el quadre d'Antoni Viladomat sobre el bateig de Sant Francesc d'Assís, un de la sèrie de vint procedents del convent de Framenors de Barcelona, incorporats a les col·leccions de l'Acadèmia de Belles Arts. El quadre en qüestió el gravaria Roca⁴⁸.

Antoni Caba i Casamitjana (Barcelona, 1838-1907), futur gran retratista i director de Llotja, de jove, que signava Cava, va imaginar personatges i alguna escena per aquesta obra: Bernat comte de Barcelona assassinat per Carles el Calb⁴⁹, Jaume el Conqueridor, Roger de Lloria i Ramon Llull⁵⁰, Joan Fiveller⁵¹, així com el jurament de Jaume I al Puig de Santa Maria⁵² i la recepció del conseller Pau d'Altarriba a la cort de Felip IV⁵³, tots gravats per Roca. Els dibuixos sobre Carles el Calb⁵⁴, Jaume I al Puig⁵⁵, Altarriba⁵⁶ i els «retrats» del rei en Jaume⁵⁷, Lloria⁵⁸ i Llull⁵⁹ són a la Biblioteca de Catalunya, sempre procedents del llegat Furnó.

43. Balaguer 1863, V, 574-575.

44. RE.: 7735 xi.

45. Balaguer 1863, V, 778-779.

46. Balaguer 1862, III, 228-229.

47. Balaguer 1862, III, 348-349.

48. Balaguer 1861, II, 758-759.

49. Balaguer 1860, I, 270. Aquest dibuix es basava en una vinyeta antiga, segons el peu de l'estampa.

50. Balaguer 1861, II, 320-321, 644-645 i 704-705.

51. Balaguer, 1862, III, 460-461.

52. Balaguer 1861, II, 350-351.

53. Balaguer 1863, IV, 276-277.

54. RE.: 7892 xxiv.

55. RE.: 7735 iv.

56. RE.: 7735 viii.

57. RE.: 7735 ii. D'aquest dibuix, lavat, n'hi ha una altra versió, a la mateixa Biblioteca, només en ploma (RE.: 7735 iii).

58. RE.: 7735 x.

59. RE.: 7735 i.

Caba dibuixà també una pintura d'un dels Tramulles sobre la festa de Sant Pau a Barcelona a les acaballes del segle XVIII⁶⁰, gravada per Roca; una altra de Joseph Flaugier representant la Boqueria el 1802⁶¹, que gravà Furnó; i una escena de costums populars pintada per Salvador Mayol⁶², que també gravà Furnó. El dibuix d'aquesta és també a la Biblioteca de Catalunya⁶³.

El que havia de ser un dels grans dibuixants satírics catalans de la segona meitat del segle, el malaguanyat Tomàs Padró i Pedret (Barcelona, 1840-1877), de jove va fer il·lustracions de caràcter seriós, com la que aquí dibuixà sobre la sortida de la bandera de Santa Eulàlia de l'Ajuntament de Barcelona⁶⁴, que gravà Roca.

Tomàs Padró, Antoni Caba i Agustí Rigalt compartien taller, a la Casa de l'Ardiaca, davant de la catedral de Barcelona. El fet que tots tres col·laboressin com a dibuixants d'aquesta obra fa pensar que l'encàrrec arribà a algun d'ells i que aquest va derivar-ne part als altres dos.

A la *Historia...* de Victor Balaguer hi ha també algunes il·lustracions anònimes, com la que representa Guillem Sorolla davant el Consell⁶⁵, la de l'assassinat del conseller Nicolas de San Juan⁶⁶, la batalla del Bruc⁶⁷, Barcelona lliura una corona cívica a Espartero el 1845⁶⁸ –curiosa recompensa de la ciutat al general que l'havia bombardejat durament des de Montjuïc només tres anys abans–, i l'embarcament dels voluntaris catalans a la guerra d'Àfrica⁶⁹, cap de les quals tampoc porta nom de gravador, així com les que representen Carles V i Francesc I⁷⁰, el sepulcre de Ramon de Cardona a Bellpuig⁷¹, i la ciutadella de Perpinyà⁷², gravades per Roca.

60. Balaguer 1863, V, 400-401.

61. Balaguer 1863, V, 434-435.

62. Balaguer 1863, V, 424-425.

63. RE.: 7735 v.

64. Balaguer 1863, IV, 152-153.

65. Balaguer 1863, IV, 28-29.

66. Balaguer 1863, V, 96-97.

67. Balaguer 1863, V, 454-455.

68. Balaguer 1863, V, 682-683.

69. Balaguer 1863, V, 788-789.

70. Balaguer 1863, IV, 100-101.

71. Balaguer 1863, IV, 204-205. Molt semblant a la litografia publicada per Francesc Xavier Parcerisa a *Recuerdos y bellezas de España*, tanmateix hi ha algunes diferències substancials entre una i altra estampa que indiquen que el dibuix en que es basà Roca era fet de nou.

72. Balaguer 1863, IV, 206-207.

6. GRAVADORS

Els gravadors d'aquella època –em refereixo als gravadors en metall i n'excloc alguns, molt pocs, com Francesc Torras Armengol o el mateix Marià Fortuny– eren encara en la tradició acadèmica de segles anteriors: havien arribat a un grau de perfeccionament tècnic altíssim però no el posaven al servei de la seva possible capacitat d'invenció sinó d'un objectiu purament d'ofici, pràctic. No pretenien doncs ser creadors d'imatges i composicions sinó traduir el millor possible les que els hi encomanaven els editors i que havien traçat prèviament altres artistes. I ho feien correntment, com s'ha vist, a partir d'un intermediari: el dibuixant, que era qui convertia la pintura original en un model del mateix format que havia de tenir el gravat. És aquest dibuix i no la composició de grans dimensions el que tenien al davant els gravadors quan preparaven les seves làmines de coure o acer i les treballaven a l'aiguafort i al burí.

Els que participaren en la il·lustració d'aquesta obra de Balaguer són els grans calcògrafs catalans del seu moment. Antoni Roca i Sallent (Barcelona, 1800-1864), format a l'escola de Llotja, esdevingué el patriarca dels gravadors en metall catalans de mitjan segle XIX. Exposà els seus gravats sovint a Barcelona, almenys des del 1844. Amb la seva extraordinària precisió, que exclouïa tanmateix cap vel·leïtat creativa per tendir a la traducció més fidel del dibuix sobre el que es basava per fer el gravat, col·laborà en diferents obres editorials catalanes de gran envergadura. En la *Història...* de Victor Balaguer, Roca gravà al menys trenta-quatre làmines; potser més perquè algunes que no estan signades mostren un estil molt semblant al seu.

El gran successor de Roca va ser un cunyat seu i més o menys hereu, Joaquim Furnó Abat (Barcelona, 1832-1918), també format a Llotja i que amplià estudis a París, si bé al principi, essent actiu a Madrid, havia centrat la seva activitat en la realització de medalles i timbres secs. A partir dels anys seixanta s'anà decantant cap a l'estampa calcogràfica i heretà el tipus d'encàrrecs que feia el seu cunyat, mort prematurament, l'estil del qual pràcticament reviu fidelment en l'obra de Furnó. En aquesta obra de Victor Balaguer, d'ell són no menys de deu estampes.

Uns anys més gran que Roca era Àngel Fatjó Bartra (Reus, 1817-Barcelona, 1889), que aquí només col·laborà amb un sol gravat signat. Format també a Llotja, d'on seria professor, es dedicà molt a la il·lustració d'altres obres editorials molt acurades, com aquesta.

Josep Nicolau Bartomeu (c. 1845-1903), de qui en aquesta obra hi ha cinc estampes signades, es formà també a Llotja (1862-1868), d'on seria

catedràtic de talla dolça des del 1883 –i per tant acadèmic de Belles Arts de Barcelona–, i entre mig treballà a París. Té el mateix estil precís i detallista del seus col·legues esmentats, i com ells tingué el seu camp professional principal en el món editorial.

Tots ells formen una generació brillant però molt poc coneguda del gravat calcogràfic català, amb les limitacions pròpies del seu temps, consistents en una voluntat màxima de professionalitat, que incloïa una automarginació del món purament artístic, creatiu, al que en aquella època volien pertànyer decididament, en canvi, els pintors i els escultors.

* * *

El repertori de pintures d'història gravades en la il·lustració d'aquesta obra és notable, però sorprèn que altres pintures d'aquest tipus, ja existents aleshores, i ben conegudes en els ambients artístics de l'època, no hi fossin utilitzades. Semblaria que aprofitar composicions que ja eren poc o molt en la memòria col·lectiva, i que algunes fins i tot, ja havien esdevingut força populars, hauria estat apropiat en abordar una història de Catalunya tan ambiciosa com aquesta.

La més destacada de les peces que no apareix a l'obra de Victor Balaguer és una especialment emblemàtica, segurament la que més significació tenia, i que encara ara conserva una mena d'aura especial: *Origen de l'escut del comtat de Barcelona*, de Claudi Lorenzale, obra del 1843-44. La seva elaboració al seu moment va ser com un veritable manifest plàstic –i cívic– col·lectiu de tota una generació, pel fet que varen intervenir directament o indirectament en la seva gestació diverses personalitats del Romanticisme cultural català i fins i tot internacional, conscients que estaven volent representar l'acta de naixement –si no històrica com a mínim mítica– de la nació catalana.

El fet que aquesta obra fos de Lorenzale, autor d'altres composicions originals que sí que estan recollides al llibre, i que estigués en una col·lecció pública, com era –i és– l'Acadèmia de Belles de Arts de Barcelona, fa creure que hauria estat lògic que l'haguessin triat per a ser inclosa a aquesta monumental història, especialment si tenim en compte que l'episodi, llegendari, que la pintura reflecteix és dels més típics de la historiografia romàntica catalana, i que la referència gràfica a Guifre el Pilós que s'acabà incorporant al llibre era en canvi un episodi menys famós que el mític de la creació dels quatre pals de sang.

Tampoc es varen aprofitar altres pintures existents, com la de Joan Fiveller davant Ferran d'Antequera, que Josep Puiggarí –d'altra banda autor present també en la il·lustració de l'obra de Balaguer– havia exhibit a l'edició de 1849 de l'exposició de la Associació d'Amics de les Belles Arts de Barcelona, i que actualment no està localitzada. Es tracta d'un episodi que es va incloure a l'obra de Balaguer, però que es va encarregar, com il·lustració nova, a un altre artista: Antoni Caba.

De l'episodi del lliurament del guant de Corradino de Sicília a Pere el Gran, fet històric molt cèlebre aleshores, en varen encarregar un dibuix a Urrabieta quan Pau Milà i Fontanals ja n'havia exposat una pintura a l'edició del 1850 de la mateixa sèrie, obra ara no localitzada però de la que l'Acadèmia de Sant Jordi en conserva un dibuix de ma del mateix Milà. D'aquest tema històric, pertanyent al cicle de les Vespres Sicilianes, Agustí Rigalt també n'havia fet una aiguada el 1857, que pertanyia precisament a Pau Milà, i que ara és a la Biblioteca de Catalunya⁷³.

A les esmentades exposicions dels Amics de les Belles Arts, de Barcelona, s'hi exhibiren altres pintures d'història de Catalunya que tampoc foren gravades al llibre de Balaguer. Alguna, però, sembla que sí que hi fou inclosa: els almogàvers que exposà Fortuny el 1856 és molt possible que sigui l'obra que gravà Roca per l'obra que ens ocupa, encara que la brevetat del títol amb que fou exposada no permet afirmar que sigui la mateixa obra després publicada amb un títol més explícit.

BIBLIOGRAFÍA

- Balaguer, Victor, *Historia de Cataluña y de la corona de Aragón*, Barcelona: Libreria Salvador Manero, 1860, vol. I; 1861, vol. II; 1862, vol. III; 1863, vol. IV-V.
- Bragulat, Joan-Maria, *El gravat a Girona. Les terres gironines en 300 imatges antigues (1610-1915)*, Girona: Diputació de Girona, 2010.
- Casado Cimiano, Pedro, *Diccionario biográfico de ilustradores*, Madrid: Ollero & Ramos, 2006.
- M[assó] T[orrents], J[laume], «La col. lecció Furnó», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, 5 (1920), págs. 259-260.
- Palomas i Moncholí, Joan, *Victor Balaguer: Renaixença, revolució i progrés*, Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa, 2004.

73. XXIII Milà i Fontanals M 6.